

TASSALY DÓRA

tassalydora@gmail.com

régész-történész, doktorandusz (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem)

A bögözi birtokosok, és helyi közösség kapcsolata

The relationship between the owners of Bögöz and the local community

ABSTRACT

Bögöz, a settlement located in Székelyföld, has played a significant role since the Middle Ages, as evidenced by the 1333 tax records. Local landowners not only controlled the land but also played a crucial role in the economic and social life of the community. The serfs ensured the sustainability of the estates through farming and tribute payments, while the nobility managed economic establishments such as mills and inns, which provided both income for them and development opportunities for the local population. Patronage was particularly important, as nobles supported church constructions and other infrastructure projects that became central elements of village life. These social and economic relationships are also reflected in legal disputes, which highlight conflicts over land ownership and their impact on the community. The analysis of historical maps and legal sources reveals that landownership not only determined individual economic status but also shaped the settlement's structure and long-term social hierarchy.

KEYWORDS

Bögöz, landownership, nobility, serfs, economy, social hierarchy, patronage, historical maps, legal disputes, settlement structure.

DOI 10.14232/belv.2025.3.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.3.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Tassaly Dóra (2025): A bögözi birtokosok, és helyi közösség kapcsolata. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 3. pp 39-46.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Témánk helyszíne, Bögöz, aminek földrajzi fekvése Székelyföldön van, ezen belül is Székelyudvarhelytől mintegy 11 km-re, míg Székelykeresztúrtól 17 km-re. Ez a kicsinek nem titulálható falu, a róla elnevezett medencében fekszik, és számos szomszédos település is határolja.¹Bögözzel már a középkorban számolni kellett, hiszen az 1333-as kimutatásnál már kifizetésekről érkeztek beszámolók a tegdi esperességnél.² Az itt lévő birtokok, és birtokosok vizsgálata során kiemelten fontosnak tartottam megérteni a tulajdonosok, és helyi lakosság közötti kapcsolatokat. Ezek lehetnek több szempontból is meghatározóak, de a gazdasági, és társadalmi szegmens viszonylag jól kivethető volt a források alapján is. A földbirtokosok nem csupán a föld feletti rendelkezéssel bírtak, hanem jelentős szerepet játszottak a közösség életében, így befolyásuk kiterjedt a kulturális, és fejlesztési szintekig is. Kíváncsi voltam rá, hogy hol mutatkoztak meg ezek a kapcsolatok, és milyen hatással voltak a falu fejlődésére. Éppen ezért cikkemben a térképazonosítás, és peres ügyek összevetésére vállalkoztam.

A gazdasági és társadalmi kérdéseknél egyértelműen a földhasználat, és jobbágy kötelezettségek mentén láthatjuk a kapcsolatokat. Az itt megjelenő nemesek földjeit a helyi lakosság művelte, akik robotmunka, vagy pénzbeli járadék fejében dolgoztak a birtokosoknak. Mindez nem volt ismeretlen, hiszen egész Erdély szerte a jobbágyokra támaszkodott a nemesség, és ezt csak egészítésként pótolták fizetett munkaerővel.³ A 18-19. században ez a rendszer itt is fokozatosan kezd változni, és egyre több zsellérlak lesz lakott.⁴ A megjelenő nemesek nem csupán hatalmukat gyakorolták ebben a faluban, hanem gyakorlatilag a gazdasági élet szervezői is voltak. Ezalatt érték olyan létesítményeket mind a malom, vagy fogadó működtetése, amely nyilván nekik hozott hasznot, de a helyi közösség számára is fejlődést, és közösségi teret biztosított. Malomról már az 1772-es levéltári jegyzékben is írnak,⁵ de a helyi felső és alsó fogadó is része a beszámolóknak már az 1808-as leírásban is.⁶

E mellett mondhatjuk, társadalmi kapcsolataikban az egyik legerősebb szál a patrónusi tevékenységből eredt. Ez jól kirajzolódik a templom történetének feltárásánál, ahol számos olyan névvel találkozhattunk, akik a birtokok tulajdonosai is voltak. Ez pedig mindenképp említésre méltó tett, hiszen a falu fő alkotóeleme szinte minden esetben a templom, ahol a közösségi élet java is zajlott. Ez lehet az oka, hogy már a középkorban is kőből épültek, és nagy gondot fordítottak rá. Csak ez után következtek a fontossági sorrendben a többi épületek, mind az úri lak, udvarház, vagy nagyobb birtokközpont esetén a palota. A már említett malom, és fogadó szintén

¹ PÉTER 2001. 206.

² JAKÓ 2004. 413.

³ IMREH 1967. 71–82.

⁴ Az inventáriumokban talált birtokleírásoknál sok esetben a teljes birtokot részletesen leírják, beleértve az itt élő kis számú zsellér családokat is.

⁵ RNLK-K 340 XLV aaa-yyy, 1-8.

⁶ RNLK-B 329 399, 84-103.

olyan épületnek számított, ami fontos tényezőként jelenhetett meg, csak úgy mind a kovácsház, és kút is. Ezek karbantartásához nem csak munkaerő kellett, de anyagiakban is sokba kerültek, így javarészt a nemesekre hárult a karbantartás feladata.⁷ Mindenesetre ezek a főurak, és patrónusok tekintélyes személyek voltak, nem csak Bögöz, de az egész térség számára.

A FÖLDBIRTOKOSOK SZEREPE A KÖZÖSSÉGI PROJEKTEKBEN

Ahogy már említettük szerepvállalásuk kétségtelen volt, és meg is látszott úgy a templomrenoválások, mind infrastruktúra fejlesztésében, de egyéb társadalmi projektekben is. Ahogy már sejthető is volt, az egyház, és nemesek kapcsolata szoros volt, gyakran kaptak adományokat, cserébe viszont a nemesek is kiemelkedő helyet érdemeltek ki a templom belsőjében, ha temetkezésre került sor. Ugyanakkor a helyi közösség szelleme élete is itt folyt, így a nemesiség karitatív jellege annak ellenére se csorbult, hogy ezért egyháztól ő is támogatást kapott (a templombelsőben való temetkezés egyértelműen ilyen kiváltságnak számított).⁸ Ezek mellett számolhatunk be infrastruktúra biztosításáról, és fejlesztéséről. A nemesek biztosították a közösség számára a szolgáltatásokat, de ők voltak azok is, akik hidakat kezdeményeztek. Egy esetben erről vitás ügy is alakult ki Bögözben. A gond az volt, hogy a falu felső felében nem volt csak egy kisebb híd, amihez újjáépítés volt szükséges.⁹ A nemesek közreműködése akár az utak karbantartásánál, vagy legalábbis elősegítésében mindenki számára pozitív volt, mivel a jó minőségű szállítási útvonalak az ő gazdasági érdekeiket is képviselte.

Ezek a közösségi projektek gyakran adományok által valósultak meg, vagy épp közösségi összefogásból. Az sem ritka, hogy ilyen esetben mindkettőre szükség van, ezért esetenként a főurak saját vagyonukból is áldoztak a közösség érdekében. Ilyen esemény volt amikor 1753-ban 50 forintot adományoztak az Ugron család részéről az egyháznak, amit később egészítettek még 10-zel cserepezésre szánva.¹⁰ 1768-ban viszont már 300 forintot tettek letétbe. Adták ezt mindazért, hogy biztosan karban tudják tartani a közösség templomát még sok ideig.¹¹ Ezt különösen fontos lehetett olyan időszakban, amikor a helyi lakosság is bajban volt, és esetleg a nemesi jelenlét sem volt folytonos, hiszen a gazdasági válságok, vagy természeti katasztrófák váratlanul érhatték a közösséget. Mindenesetre az tényszerű, hogy ha nem is minden szempontból volt pozitív, gondolhatunk itt a jobbágyság korlátozására, de a nemesek mindenképp hozzájárultak a település hosszútávú fejlődéséhez.

A TELEPÜLÉSSZERKEZET, ÉS BIRTOKMEGOSZLÁS

Amikor fejlődésről beszélünk mindenképpen arra kell gondolnunk, ez egy közösségi erővel jöhet létre, aminek kulcsfontosságú kérdése, hogy a kialakult faluközösség hogyan működik együtt. Akarva, akaratlanul létrejött egy rendszer, és ezt befolyásolta bizonyos társadalmi csoportok együttélése. A történeti térképek, és levéltári források vizsgálata során, egészen

⁷ BÁRTH 1996. 5–181.

⁸ NYÁRÁDI 2016. 6.

⁹ RNLK-K 340, R 19, 24–26.

¹⁰ NYÁRÁDI 2016. 37.

¹¹ NYÁRÁDI 2016. 40–41.

jól strukturálhatóvá vált, hogyan oszlottak meg a település részei, és hol éltek a nemesek. Ugyanakkor megfigyelhető az egyház szerepe, és jobbágyság területi helyzetének alakulása is. A régi térképek elemzése kapcsán arra a következtetésre jutottam, hogy Bögöz szerkezete egészen korán jól elkülöníthető gazdasági zónákból állt.¹² Az eredeti faluközpont (ma már eltolódott innen a főút irányába) hagyományosan a legfontosabb intézményeket foglalta magába, míg a falu határreszénél gazdasági tevékenységek zajlottak.

1. kép. A képen az I. katonai felmérés Bögözüre néző képkocája látható, amit az ADT adatbázisából mentettem ki.

Az első katonai térkép nagyon jó kiindulási pontja az egész módszernek,¹³ hiszen gyakorlatilag minden fontosabb elemet jól csoportosítva láthatunk rajta. A falu központjában láthatjuk a templomot, és két oldalán azt a két nemesi kúriát, amelyek ekkor aktív szereplői voltak a falu történetének. A helyi földbirtokos családok kúriái így a falu legjelentősebb helyeire épültek, közel a vallási, és közigazgatási központhoz. Ez képezte a közösség magját, és ez a három elem köré szerveződött a közösség élete. A birtokok felső részében a patak torkolatában lévő csillag a malmot jelentette, hiszen tudomásunk van róla, hogy itt volt a tulajdonosok által birtokolt malmom (az egyik, mivel ekkor még a falu másik határában is láthatunk csillag jelöléssel malmot).

¹² A legkorábbi térképek a katonai térképek voltak, amelyeket az ADT adatbázisából lehetett letölteni, és ez adta a kutatás ezen részének az alapját is.

¹³ I. Katonai felmérés, Bögöz.

A központi nemesi, és egyházi birtokokkal szemben a jobbágyok, és zsellérek telkei távolabb csoportosultak, kétségtelen, hogy perifériára szorultak, hiszen a templom környezetében nem is lett volna mód a lakhatás biztosítására. Ezeket a földbirtokokat részben lófők, szabadok, jobbágyok és zsellérek birtokolhatták, amiről tanúságot tesznek a Székely Oklevéltár összeírásai is.¹⁴ A településszerkezetben ezek a területek is jól rendezettek, bár telkeik jól látható módon kisebbek, ahogyan az is, hogy házuk mögött kisebb mezőgazdasági munkára alkalmas kert volt.

A birtokviszonyok változása az évtizedek alatt kihatással volt a település szerkezetére is, bár az alapok mindenképp megmaradtak. A földesúri birtokok csökkenése, és a polgárosodási folyamatok Bögözben is végbe mentek. A birtokviszonyok, és területi változások eredményeképpen jelentek meg a kisbirtokosok, akik ekkor már saját földjeiket művelték, és nem függtek a nemesi akarattól. A 19. századtól kezdve egyre inkább a paraszti birtokok váltak meghatározóvá. Ezt láthatjuk már a múlt századi kataszteri térképen is, ahol sokkal több lakóház jelent meg, és ez okvetlenül a település növekedését jelentette. Átlagon felüli változásnak mondhatjuk el azt is, hogy a központi részek eltolódtak, hiszen a mai falu központja a főút mentén helyezkedik el, a régi templom melletti főtér szerepe ma már sokkal csekélyebb, bár egyházi jelentősége most is nagy. Az itt lévő udvarház csak kis része áll, és az is nagyon kétséges állapotba van.

2. Kép. A képen Bögöz múlt századi kataszteri térképe látható, ami jól ábrázolja az parcellákat, és utcaképet is.

¹⁴ Erre egy pár példát emelnék ki: SzOkL II, 198. vagy SzOkL új VII, 20-21, SzOkL új VII, 25 etc.

Összességében bármelyik térképet figyeljük meg, akár a legelsőt, akár a nemrég használt kataszteri képet több közös vonás is megfigyelhető. Egyértelmű, hogy a Küküllő, mind folyó mindkettőn jól kivehetően látszik, hiszen központi területmegosztó elemként van jelen, a település egyértelműen e köré kellett szerveződjön. A folyó mentén, illetve mellék ágán lévő patak partján épültek a házak, létrehozva a szalagtelkes településrendszert. Ez a struktúra már kezdetben is megvolt, de végig megmaradt, így bár a fejlődés jól látható, a falu lényegi változáson nem ment keresztül. A falu szerkezete az első katonai térképen még csoportosan helyezkedett el a folyó mindkét oldalán, jól elkülönülve egymástól. Itt még az utak nyomvonalával nagyon szoros kapcsolata volt a telkeknek, de a bővülés következtében már nem feltétlenül ez játszotta a fő szerepet. Alszeg irányában több porta is megjelent, amit már jóval nehezebb lett volna megszámolni, mind az első felmérés esetében. Ugyanakkor a kataszteri térképen a történelmi események is jól körvonalazódnak, hiszen a nemesi birtok eladását követően a falu lakossága osztotta szét a birtokot maga között, így sok kis parcella jött létre.¹⁵ A térképen már ezt egyértelműen azonosítani is lehet, ahogy azt is, hogy ekkor már csak egy nemesi birtokegyüttes maradt a faluban.

PERES ÜGYEK ÉS BIRTOKVITÁK ELEMZÉSE

A településszerkezet, és birtokviszonyok alakulása nem csak a társadalmi rétegek térbeli elhelyezkedését és gazdasági szerepét határozták meg, hanem gyakran okot is adtak arra, hogy jogi konfliktusok jöjjenek létre. A földtulajdon kérdése mindig is kiemelkedően fontos volt, a birtokjogok tisztázása pedig megjelent a levéltári forrásokba is, ami rámutatott a közösség életére is, főleg, ha a problémáira gondolunk. A korabeli jegyzőkönyvek számos olyan esetet tártak elénk, amelyek főként a falubeliek között zajlottak, de egy esetben a nemes, és zsellérjei között lévő problémákat is megtudjuk. Éppen ezért három külön megnevezést tudnék használni a perek csoportosításának érdekében.

Az első a falubeliek sajátos ügyeit taglalják. Ezek közül csak egy része foglalkozik a birtokaikkal, de azok közül kiemelendőnek tartok párat. Az első ilyen ügy 1495-ből származik, amiben egy bizonyos Béltelki Gáspár nem engedi elidegeníteni birtokait.¹⁶ Szintén földekkel kapcsolatos probléma volt akkor amikor Jancsó Péter kezére kerültek bizonyos részek, és ez nem feltétlenül kedvezett mindenkinek.¹⁷ A 18. században már létrejöttek nagybirtokok, így gyakorivá váltak a zálogosítások, földvásárok, és egyéb föld cserék.¹⁸ 1591-ben négy újabb pert indítottak, ezek közül volt határ probléma¹⁹, de szántóföld feletti vitás helyzet is²⁰. Az utolsó ismert földdel kapcsolatos ilyen per 1817-ből való, és a bögözi kisbirtokosok kezdeményezték. Egy bizonyos földrészt nem kellett volna eladásra bocsátani, így perre vitték a dolgot.²¹

A második ilyen eset, amikor nemesek vagy kisnemesek közötti problémák jelentek meg. Ilyen esetként lehetne bemutatni amikor a Petki család kadicsfalvi, és bögözi ága között egy

¹⁵ Ezt a nemesi birtokrészt Károlyi Mihály adta el a falubelieknek. BENCZE 2001. 231.

¹⁶ SzOkL I, 282.

¹⁷ SzOkL új IV, 55-56.

¹⁸ BENCZE 2001. 231.

¹⁹ SzOkL új I, 215-216

²⁰ SzOkL új I, 223.

²¹ Kilyéni 1818, 254-257.

eltulajdonított ökör okozott gondot.²² Toldalagi Korda Anna idejében a bögözi földekkel kapcsolatos több peres ügy is folyt, amelynek része volt zálog, de egy esetben a Fekete családból Dániellel akadtak gondok.²³ Egy esetben írnak arról is, de csak úgy mellékesen, hogy a Bethlenek, és Ugronok is perben álltak egy csűrös kert kérdése miatt, ennek végkifejletéről viszont mit sem tudtunk meg.²⁴ Harmadik eset amikor a földesúr, és jobbágyság között akadtak problémák a faluban. Erről tanúskodik az 1855-ös jegyzőkönyv, amit az előljárók írtak meg, és megjelölték benne azokat a földeket, amikért per indult. A perben 11 zsellér volt érintett.²⁵ Ezt a pert meghatározónak ítéljük, mivel jelentőségéről tanúskodik számos levelezés is. A nemesi levelezésből derül fény arra, hogy a tisztviselő Végh Sámuel döntött úgy, hogy újraindítja a keresetet. Az uraság kérése lényegében az volt, hogy a zsellérek adják vissza az általuk jogtalanul használt földeket. Ezzel szemben a zselléri birtokokat megtarthatták volna, a főúrnak pedig maradt volt a kárpótlás. Végül az ítélet szerint visszakellett adni az uraságtól elvett telkeket, a zselléri birtokokat megkellett váltani, de az uraság is visszakellett fizesse a kárpótlás összegét.²⁶ Ez az ügy tökéletes példája volt annak, hogy mennyire feszülté tudott válni nemes, és itt lakó ember között a helyzet. Ez viszont általánosan igaz volt minden székely településre, mivel a székelység kérdése, és státusza igen érzékennyé vált, amin nem segített az sem, hogy a bögözi nemesség nem volt napi szintű kapcsolatban a peres felekkel. Ennek oka, pedig, hogy a faluban lévő két udvarház közül az egyiknek a tulajdonosi ága Marosvásárhelyen, majd Kolozsváron lakott életvitelszerűen.

A fenti elemzés alapján jól látható, hogy a birtokviszonyok alakulása, és azokkal kapcsolatos jogi viták nyomott hagytak Bögöz településtörténetében, A fölbirtoklás kérdése nemcsak gazdasági, hanem társadalmi, és jogi szempontból is meghatározó tényező volt, és ahogyan azt fent látjuk a közösség minden részét érintette is. A területekért folyó harcok, az elidegenítés, vagy épp visszaszerzés, valamint a birtokhatárok vitái hozzájárultak ahhoz, hogy betekintést nyerjünk a korai problémákba, és azok jelentőségébe. Az, hogy egyes peres ügyek akár évtizedekig is elhúzódhattak mutatja, a birtokjogok rendezetlenségét, de azt is, hogy milyen mértékben befolyásolta a helyi közösséget a konfliktus. Az igen jogi viták viszont nem csak Bögözre jellemzőek, de egész Székelyföldön átjárta a probléma, ami visszavezethető a társadalmi rétegek közötti problémák kérdéskörére. A birtokviták, és peres ügyek elemzése tehát fontos kiegészítése a településszerkezet, és birtoktörténeti változásokról szóló kutatásomnak, mivel ezek révén pontosabb képet tudunk mutatni.

Végül kiemelném, hogy a bögözi birtokviszonyok, és településszerkezet alakulásának vizsgálata nem csupán a helyi történelem feltárását szolgálta. Egy tágabb, társadalmi, és gazdasági összefüggéseket tárgyaló kutatás részeként is értelmezhető. A történeti térképek, peres iratok, és gazdasági források elemzése lehetőséget nyújt arra, hogy a településszerkezet változásait ne csupán statikus adottságként, hanem dinamikus folyamatként lássuk. Ezek együttese a társadalmi rétegek kapcsolata, jogi konfliktusok és gazdasági átalakulások együtt eredményezték a közösségi mindennapi életét. A földdel kapcsolatos viták, legyen szó bármelyik csoportról

²² SzOkL új I, 300.

²³ RNLK-B 329 06, 1-63.

²⁴ RNLK-K 340, fasc XVII. nr. 13, 39-50.

²⁵ RNLK-B 329, 402, 587-588.

²⁶ RNLK-B 329 402, 21-22.

rávilágítottak a korabeli jogrendszer működésére, a faluközösségen belül uralkodó érdekellentétekre, ugyanakkor ezek hosszútávú hatásai meg is mutatkoztak a falu dinamikájában is. Ezek kivetítése a térképeken mutatkozott meg, ahol az események tudatában a közösség hierarchiáját is jól kivehetőnek látjuk.

BIBLIOGRÁFIA

I. Katonai felmérés, Székelyföld szelvény, Bögöz. Katonai Térképészeti Intézet, 1763–1787. Elérhető ADT, <https://adtplus.arcanum.hu>, Utoljára megnézve: 2025.02.10 23:43.

BÁRTH JÁNOS (1996): Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyományai. Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre.

BENCZE DOMOKOS (2001): Birtokviszonyok, és gazdasági élet. In Bögöz 1332–2000. Sepsiszentgyörgy, Proserved Cathedra.

IMREH ISTVÁN (1967): A jobbágy munkaerő felhasználása a Toldalagi birtokon 1789–1782. In Szendrey István (szerk.): Magyar Történeti tanulmányok. 1. sz. 71–100.

JAKÓ ZSIGMOND (2004): Erdélyi Okmánytár (1301–1339). II. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Regesztákban, jegyzetekkel. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

KILYÉNI SZÉKELY MIHÁLY (1818): A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiójai, Privilégiumai, és a józság leszállását tárgyzó némely törvényes ítéletei, több hiteles leveles-tárokból egybeszedve. Pest, 1818.

NYÁRÁDI ZSOLT (2016): Istennek ditsőségére tsináltatta. Adatok a bögözi nemesi családok történetéhez. Bögöz, Eurosped-Logistic SRL.

PÉTER SÁNDOR (2001): Bögöz helynevei In Bögöz 1332–2000. Sepsiszentgyörgy, Proserved Cathedra. 187–206.

SzOkL Székely Oklevéltár I–VIII. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Kardoss Lajos, Barabás Samu. Budapest – Kolozsvár, 1872–1934.

SzOkL új Székely Oklevéltár. Új sorozat. I–VIII. Közzéteszi: Demény Lajos, Pataki József, Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely, 1983–2006.

LEVÉLTÁRI FORRÁS:

RNLK-K Román Nemzeti Levéltár, Kolozsvári fiók, Fond Korda családi levéltár 340.

RNLK-B Román Nemzeti Levéltár, Kolozsvári fiók, Fond Iktári Bethlen család, 329.